

RAPPORT

GGA Loonse en Drunense Duinen - Agrarisch perspectief

Agrarisch Perspectief Loonse en Drunense Duinen

Klant: Provincie Noord-Brabant

Referentie: BK2861-WM-RP-2504010-0945

Status: Final 1.0

Datum: 10 april 2025

Projectgerelateerd

HASKONINGDHV NEDERLAND B.V.

Laan 1914 no.35
3818 EX Amersfoort
Netherlands
Water & Maritime

Telefoon: +31 88 348 20 00
Fax: +31 33 463 36 52
Email: info@rhdhv.com
Website: royalhaskoningdhv.com

Titel document: GGA Loonse en Drunense Duinen - Agrarisch perspectief

Ondertitel: Agrarisch Perspectief Loonse en Drunense Duinen
Referentie: BK2861-WM-RP-2504010-0945
Uw kenmerk: BI4832
Status: Final 1.0
Datum: 10 april 2025
Projectnaam: GGA Loonse en Drunense Duinen
Projectnummer: BK2861
Auteur(s): S. Duursma, I. Schoute, I. Koekkoek, A. Geluk en E. van Asten

Opgesteld door: S. Duursma

Gecontroleerd door: G. van Oorschot en S. Duursma

Datum: 10-04-2025

Goedgekeurd door: F.I. Dommershuijzen

Datum: 10 april 2025

Classificatie

Projectgerelateerd

Behoudens andersluidende afspraken met de Opdrachtgever, mag niets uit dit document worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt of worden gebruikt voor een ander doel dan waarvoor het document is vervaardigd. HaskoningDHV Nederland B.V. aanvaardt geen enkele verantwoordelijkheid of aansprakelijkheid voor dit document, anders dan jegens de Opdrachtgever.

Let op: dit document bevat mogelijk persoonsgegevens van medewerkers van HaskoningDHV Nederland B.V.. Voordat publicatie plaatsvindt (of anderszins openbaarmaking), dient dit document te worden geanonimiseerd of dient toestemming te worden verkregen om dit document met persoonsgegevens te publiceren. Dit hoeft niet als wet- of regelgeving anonimiseren niet toestaat.

Inhoud

1	Inleiding	1
1.1	Aanleiding	1
1.1.1	Achtergrond	1
1.1.2	Inbedding keukentafelgesprekken in GGA	1
1.2	Visie	2
1.3	Proces en aanpak	3
2	Gebiedsprofiel	5
2.1	Zes deelgebieden	5
2.2	Belangrijkste thema's	5
3	Perspectief per deelgebied	6
3.1	Loons Hoekje en Plantloon	6
3.1.1	Beschrijving Agrarische sector	6
3.1.2	Ervaringen met overheden en organisaties	8
3.1.3	Kansen, knelpunten en randvoorwaarden per thema	9
3.1.4	Aanbevelingen m.b.t. het gebiedsproces	10
3.1.5	Betrokkenheid agrariërs in gebiedsproces	11
3.1.6	Visie op het gebied	11
3.2	Margriet	12
3.2.1	Beschrijving Agrarische sector	12
3.2.2	Ervaringen met overheden en organisaties	14
3.2.3	Kansen, knelpunten en randvoorwaarden per thema	14
3.2.4	Aanbevelingen m.b.t. het gebiedsproces	16
3.2.5	Betrokkenheid bij het gebiedsproces	17
3.2.6	Visie op het gebied	17
3.3	Helvoirtbroek en IJzeren Man	18
3.3.1	Beschrijving Agrarische sector	18
3.3.2	Ervaringen met overheden en organisaties	20
3.3.3	Kansen, knelpunten en randvoorwaarden per thema	20
3.3.4	Aanbevelingen m.b.t. het gebiedsproces	23
3.3.5	Visie op het gebied	24
3.3.6	Betrokkenheid bij het gebiedsproces	25
4	Het vervolg	25
4.1	In het gebiedsproces van de GGA	25
4.2	Ondersteuningsnetwerk	25

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

1.1.1 Achtergrond

In het landelijk gebied komen meerdere opgaven samen. Te denken valt aan het robuuster inrichten van het watersysteem zodat het klimaat adaptief wordt, het behoud en herstel van natuur, het bieden van economisch perspectief aan ondernemers, de energietransitie, de recreatieopgave en leefbaarheid. De ruimteclaims voor al deze opgaven zijn groot binnen een beperkte ruimte. Van daaruit is het belangrijk om bewoners en gebruikers van het gebied te betrekken en samen te kijken naar de mogelijkheden in deze ruimtelijke puzzel.

Om de dialoog op te starten en samen te komen tot duurzame oplossingen voor die inrichting, is de provincie Noord-Brabant rondom 17 Natura2000-gebieden gebiedsprocessen (gebiedsgerichte aanpak groenblauw - GGA) gestart. Zo ook in het gebied Loonse en Drunense Duinen.

Het gebiedsproces is in volle gang. De verkenning is uitgevoerd en in de fase van visievorming zijn de uitgangspunten voor een visie door de gebiedspartners vastgelegd in het visiedocument brons en recent zilver. Van hieruit werken de gebiedspartners aan een gedragen visie met een concretere invulling (visiedocument goud).

Figuur 1.1-1 Doorlopen processtappen gebiedsgerichte aanpak Loonse en Drunense Duinen

Het streven in deze fase is om de agrariërs te betrekken, te binden en meer 'eigenaarschap' te geven in het gebiedsproces en hen actief aan te laten sluiten bij het gebiedsproces. Voorkomen moet worden dat 'over' hen in plaats van 'met' hen gesproken wordt en zij niet actief kunnen meedenken over de toekomst van het gebied. Dit voorkomt ook dat zij als laatste hun wensen mogen inbrengen en vooral een 'leverende' partij worden. Een actieve manier van schakelen tussen de verschillende niveaus 'individu, cluster en gebiedsniveau' is hierin essentieel. Op deze wijze wordt ook rekening gehouden met het toekomstperspectief voor de landbouw in het gebied.

1.1.2 Inbedding keukentafelgesprekken in GGA

Net als in andere GGA-gebieden zijn keukentafelgesprekken ingezet in de verkennende fase om de agrarische sector in kaart te brengen en het perspectief van deze sector te beschrijven. Het GGA-proces Loonse en Drunense Duinen is inmiddels een fase verder en is er een zilveren versie van de streefbeelden voor het gebied. Met de inzet van huiskamerbijeenkomsten én keukentafelgesprekken wordt gestreefd naar onderstaande aanvullende doelen:

- Een uitwerking op (kleinschaliger) clusterniveau i.p.v. gebiedsniveau;
- Visievormend en richtinggevend door de (samenhang) van opgaven, kansen en knelpunten in de ruimte te identificeren (context);
- Visies op verschillende niveaus (bedrijfsniveau, cluster- en gebiedsniveau) in kaart brengen;
- In beeld brengen van grondposities op groepsniveau (niet individueel herleidbaar) van de ondernemers;
- Meer binding en betrokkenheid van de agrarische ondernemers in het GGA-proces realiseren.

1.2 Visie

Uitgangspunt in onze aanpak van keukentafel- en huiskamergesprekken is het werken op drie verschillende schaalniveaus, te weten: GGA-gebied, clusterniveau en individueel niveau. Op deze 3 niveaus zijn verschillende doelen te definiëren, middelen, benodigdheden en een organisatie en samenwerking om deze te bereiken. Zie hierna en in Figuur 1.2-1 een uitwerking van de belangrijkste onderdelen.

Op **clusterniveau** zijn de agrarische ondernemers door de gebiedsmanager van GGA Loonse en Drunense Duinen tijdens verschillende huiskamerbijeenkomsten op de hoogte gebracht van de GGA: stand van zaken, aanpak, presentatie over Visie 0.5.

Door op **clusterniveau** te werken via *huiskamerbijeenkomsten*, werken we aan gezamenlijk eigenaarschap en betrokkenheid en zoeken we naar energie in het cluster. In deze sessies werken we aan een richtinggevend beeld en visie als input voor het visiedocument. Dit is ook een broedplaats voor projecten.

Op **individueel niveau** werken we via *keukentafelgesprekken* aan betrokkenheid en eigenaarschap, we inventariseren kansen, knelpunten en maatregelen.

Figuur 1.2-1 geoptimaliseerde aanpak van keukentafelgesprekken (deels op basis van figuur visiedocument 0.5 de Kampina Verhoeven, de Ruijter)

1.3 Proces en aanpak

In onze aanpak hanteren we het principe van 'Ophalen, Analyseren, Informeren en Valideren'. Om tot meer diepgang te komen per cluster en betrokkenheid te realiseren bij de agrarische ondernemers hebben we dit in meerdere rondes georganiseerd. Namelijk niet alleen in de keukentafelgesprekken maar ook in twee huiskamerbijeenkomsten per cluster.

De aanpak bestaat uit onderstaande 7 stappen, zoals weergegeven in Figuur 1.2-1 hieronder.

Figuur 1.3-1 Aanpak in 7 stappen

Stap 1 Opstart, gebiedsprofiel

Voor een goede start dienen we als team goed geïnformeerd en ingelezen te zijn over de situatie in het gebied en de stand van zaken in het GGA-proces, zodat we onze aanpak goed afstemmen op het GGA-proces en daarmee effectief kunnen bijdragen aan dit proces.

Opstart

In de opstart is er voor een goede voorbereiding afstemming geweest met de provincie, de ZLTO-belangenbehartiger en de gebiedsmanager over de kaders van waaruit we samenwerken en onderlinge verwachtingen van dit traject van huiskamerbijeenkomsten en keukentafelgesprekken.

Gebiedsprofiel (afbakening)

Om te kunnen werken aan een gezamenlijke visie is een indeling in clusters gemaakt. Daarnaast is het belangrijk om een goed beeld te hebben van de opgaven die spelen binnen de Loonse en Drunense Duinen (zie hoofdstuk 2)

Stap 2 Gebiedsscan en werven agrariërs

Gebiedsscan

In samenwerking met de GGA-gebiedspartners van de Loonse en Drunense Duinen wordt een visiedocument opgesteld. Inmiddels is daar de zilveren versie van beschikbaar. Om tot deze visie te komen, zijn verschillende (beleids)documenten, onderzoeken en analyses en inzichten gebruikt als bouwstenen. Deze doelen zijn vervolgens vertaald naar uitgangspunten, toekomstperspectieven en streefbeelden. Deze beschikbare informatie vormde de basis voor de verdere gezamenlijke uitwerking met de agrarische ondernemers van een gebiedskaart met kansen en knelpunten op grond van deze opgaven.

Werven agrariërs

In nauwe afstemming met de ZLTO-belangenbehartiger, lokale ZLTO-afdelingen en in sommige gevallen ook met de gemeenten zijn we per cluster tot een selectie van agrarische ondernemers gekomen. Deze agrarische ondernemers zijn benaderd om deel te nemen aan de huiskamerbijeenkomsten en keukentafelgesprekken.

Stap 3 Eerste huiskamerbijeenkomst

Vorbereitung

Vorbereitung met de gebiedsmanager en de ZLTO-belangenbehartiger. Belangrijke aandachtspunten zijn de informatievoorziening aan de ondernemers, welke informatie we willen ophalen bij de ondernemers, het eerste beeld van de opgaven valideren en betrokkenheid creëren.

Houden van de 1ste huiskamerbijeenkomsten

In deze eerste ronde van huiskamergesprekken, die we op een interactieve manier met kleine groepjes ondernemers hebben gehouden, zijn de volgende onderwerpen aan de orde gekomen: 1) Uitleg GGA 2) Informatie uitwisseling 2) De opgaven per cluster samen bespreken en evt. aanvullen 3) Inzicht krijgen in kansen en knelpunten die de agrarische sector ervaren op clusterniveau, 4) Betrokkenheid in GGA-proces en werken aan samenhang/binding, 5) De mogelijkheid voor aanmelding voor keukentafelgesprekken.

Stap 4 Individuele keukentafelgesprekken

Vorbereitung

Voor de gesprekken hebben we gebruik gemaakt van vooraf opgestelde vragenlijsten. Op grond van de opgehaalde informatie uit de 1ste huiskamerbijeenkomsten zijn deze vragenlijsten per cluster specifiek gemaakt.

Keukentafelgesprekken

In de gesprekken hebben we 1) de huidige situatie van de agrarische bedrijven in beeld gebracht inclusief grondpositie, 2) hun ideeën en ambities voor de toekomst en wat zij nodig hebben om die te realiseren. Zijn die ambities te verenigen met de bredere context van gebieds- en beleidsdoelen? 3) Kansen, knelpunten en mogelijke suggesties in maatregelen in relatie tot de gebiedsopgaven zijn geïnventariseerd, 4) evenals randvoorwaarden voor een goed gebiedsproces.

Het gebruik van de vragenlijst is een hulpmiddel voor het gesprek, maar het verloop van ieder gesprek is anders. Daardoor verschillen de 'opbrengsten' per gesprek.

Stap 5 2^e huiskamerbijeenkomst

Vorbereitung

Aan de hand van een interne analyse sessie is de opgehaalde informatie uit de 1ste huiskamerbijeenkomst en keukentafelgesprekken tot een samenvattend beeld van de situatie in de agrarisch sector gebundeld, zoals ambities van agrariërs en de kansen en bedreigingen die zij zien in relatie tot de meest relevante opgaven in een cluster.

Houden van de 2de huiskamerbijeenkomst

In de tweede huiskamerbijeenkomsten is dit samenvattend beeld bij de agrarische ondernemers gevalideerd op juistheid en volledigheid, en aangevuld met onder andere acties en aanbevelingen.

Daarnaast was er een vertegenwoordiger van de provincie aanwezig bij de 2e huiskamerbijeenkomst om een toelichting te geven op:

- Het vervolg in het GGA-proces;
- De mogelijkheid van één-op-één hulp vanuit het ondersteuningsnetwerk van de provincie (zie paragraaf 4.2).

Stap 6 Rapportage

Rapportage

De resultaten van alle huiskamerbijeenkomsten en keukentafelgesprekken hebben we in deze rapportage vastgelegd. Zie hoofdstuk 2 en 3. Ook in deze fase zijn de agrarisch ondernemers betrokken bij het nogmaals valideren van de beschrijving het gebied, de agrarische ondernemingen en de aanbevelingen.

Stap 7 Afronding en inbedding in het GGA-proces

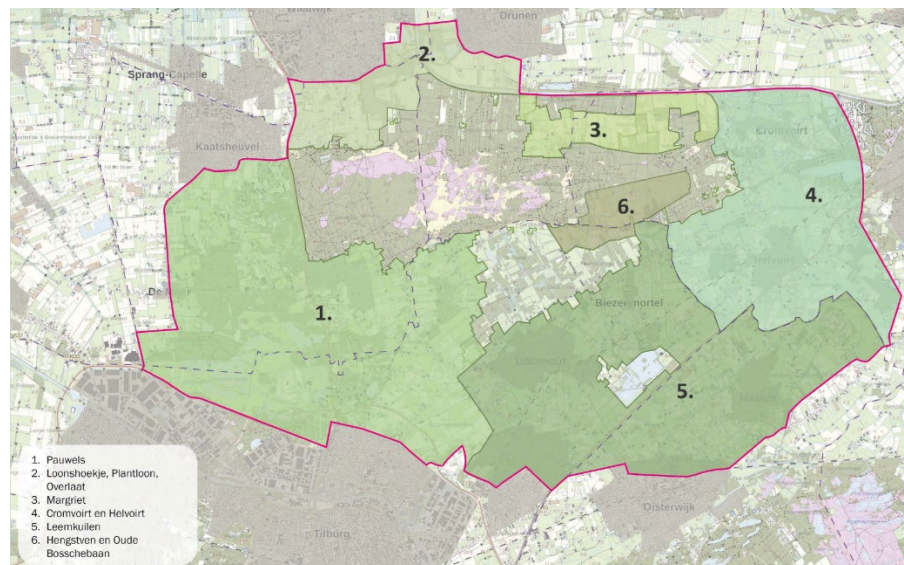
Na de huiskamerbijeenkomsten en keukentafelgesprekken is het zaak om te zorgen dat we de betrokkenheid, die we tijdens deze huiskamerbijeenkomsten hebben gecreëerd, weten te behouden. In de huiskamerbijeenkomsten is hier aandacht aan besteed door per cluster te inventariseren of er agrarische ondernemers zijn, die deelgenomen hebben aan de keukentafelgesprekken en de huiskamerbijeenkomsten, die een actieve rol in het GGA-proces willen nemen.

2 Gebiedsprofiel

2.1 Zes deelgebieden

In het gebiedsproces worden zes deelgebieden onderscheiden, zie de groen ingekleurde zwartbegrensde gebieden in figuur 2.1. Daarnaast zijn er een aantal clusters vanuit het gebiedsproces aangedragen met een overwegend agrarisch karakter, waar naast het agrarisch perspectief ook opgaven op het gebied van natuur, water en recreatie liggen. Zie groene gebieden in figuur 2.1. Deze clusters zijn:

1. Pauwels 2. Loons Hoekje en Plantloon; 3. Margriet; 4. IJzeren Man en Helvoirtsbroek; 5. Leemkuilen, Hengstven en 6. Oude Bosschebaan.

Figuur 2.1-1 Globaal overzicht van het GGA-gebied Loonse en Drunense duinen met 6 deelgebieden (Bron: Visiedocument 0.5 Brons Loonse Drunense Duinen)

In drie van de zes clusters zijn op basis van de aanpak (zie paragraaf 1.3), huiskamerbijeenkomsten en keukentafelgesprekken gevoerd. Dat betreffen de clusters 2, 3 en 4 met respectievelijk Loons Hoekje en Plantloon, de Margriet en Helvoirtsbroek/IJzeren Man.

Omdat in de gemeente Tilburg een koersdocument is opgesteld, was het niet het juiste moment om in de gebieden Pauwels (1.) en Leemkuilen (5) het gesprek met de agrarische ondernemers aan te gaan. In overleg met de provincie en de gebiedsmanager is om die reden besloten om in deze gebieden (nog) niet te starten met huiskamerbijeenkomsten en keukentafelgesprekken. Deze zijn dan ook niet opgenomen in dit rapport.

2.2 Belangrijkste thema's

In de deelgebieden spelen meerdere opgaven een rol in de verdere ontwikkeling van het gebied. Dit zijn onder andere opgaven op het gebied van:

- 1) Perspectief voor de agrarische sector;
- 2) Natuur en biodiversiteit;
- 3) Water (verdroging, overlast en kwaliteit);
- 4) Recreatieopgave.

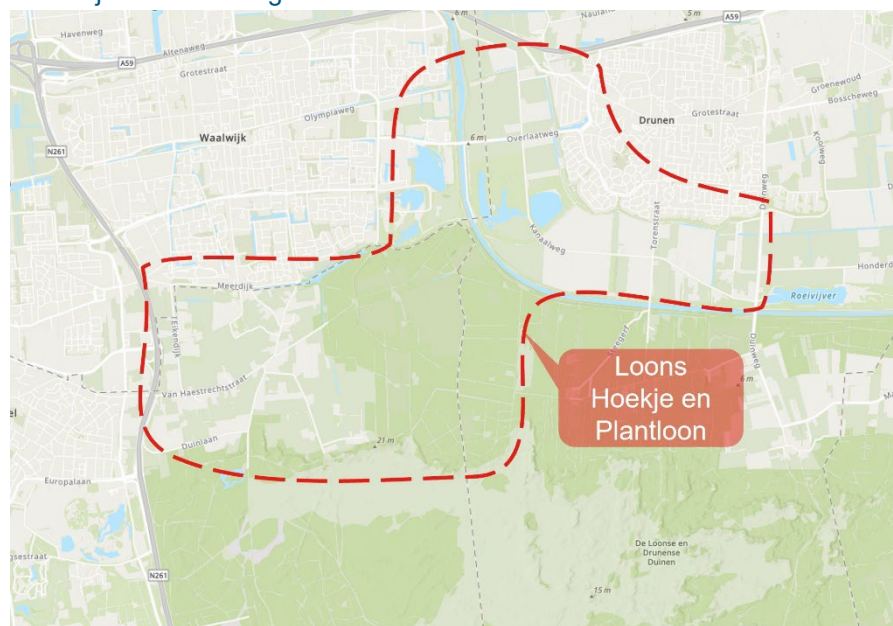
In onderstaande figuur staan de verschillende opgaven per cluster weergegeven.

Cluster	Opgaven
2. Loons Hoekje, Plantloon	
3. Margriet	
4. IJzeren Man en Helvoirtsbroek	

3 Perspectief per deelgebied

3.1 Loons Hoekje en Plantloon

Het deelgebied Loons Hoekje en Plantloon ligt aan de zuidkant tegen de duinrand van de Loonse en Drunense Duinen. Waalwijk ligt ten noordwesten, en Drunen ten noordoosten van het gebied. Het wordt gekenmerkt door deels verstedelijkt gebied aan de noordgrens, met agrarische percelen en recreatieve mogelijkheden. Het afwateringskanaal 's-Hertogenbosch-Drongelen loopt vanaf het noorden naar het oosten door het gebied. De belangrijkste thema's in Loons Hoekje en Plantloon zijn ruimtelijke ontwikkelingen en waterbeheer.

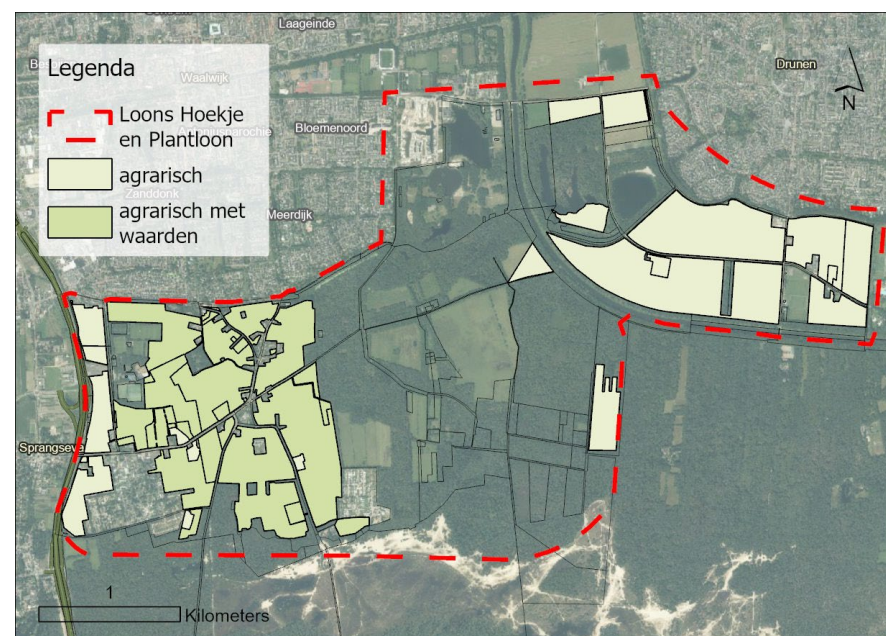

Figuur 3.1-1 Overzichtskartaal Margriet

In de volgende paragrafen wordt beschreven wat er is opgehaald uit de keukentafelgesprekken en de huiskamerbijeenkomsten t.a.v. agrarisch perspectief, waaronder de kenmerken van de agrarische sector in dit gebied, vervolgens de kansen, knelpunten, randvoorwaarden en de belangrijkste vervolgacties en als laatste de aanbevelingen voor het gebiedsproces.

3.1.1 Beschrijving Agrarische sector

In Figuur 3.1-2 is weergegeven waar de agrarische percelen zijn gelegen in het Loons Hoekje en Plantloon. Er is in dit deelgebied met tien bedrijven keukentafelgesprekken gevoerd. Met één onderneming kon geen afspraak worden gemaakt voor een gesprek. Van de tien bedrijven zijn er zeven gangbare en drie biologisch of regeneratieve bedrijfsvormen. De sectoren waarin de bedrijven actief zijn, zijn zeer divers: drie boomtelers of tuinbouwers, drie paardenpensions waarvan er één ook schapen houdt, twee melkveehouders, één bedrijf richt zich op akkerbouw en graslandverhuur, en één bedrijf typeert zich als agro-forestry en regeneratieve landbouw. Naast de primaire landbouw hebben enkele bedrijven ook inkomsten uit een zorgtak, huisverkoop, paardrijlessen en paardentraining, handel van plantmateriaal of een webshop. Bij één bedrijf is de detailhandel de belangrijkste bron van inkomsten.

Figuur 3.1-2 Overzicht percelen met agrarische bestemming

In dit deelgebied beheren de tien bedrijven ongeveer 165 hectare aan grondoppervlakte. Hiervan is 53% in eigendom, 5% in vaste pacht, 41% in geliberaliseerde pacht, 0,5% wordt gelabeld als overig gebruiksvorm. Drie bedrijven ervaren de verkaveling als matig, de overige vijf ervaren het als goed of redelijk. Het totaal gesproken grondoppervlak (van tien bedrijven) bestaat voor 72% uit grasland, 3% akkerland, 14% boomteelt, 0,5% kas/stelling, 6% ander gebruik en 5% uit natuur en of landschap.

Ontwikkelingen afgelopen 5 jaar

Er zijn in de afgelopen periode bij zeven ondernemingen investeringen gedaan in gebouwen, machines of een rijbak. Bij vier bedrijven is er een medeondernemer in het bedrijf gekomen of heeft een bedrijfsoverdracht plaatsgevonden. In een enkel geval is er een toename in het aantal dieren geweest en bij twee ondernemingen is het areaal grond bij het bedrijf toegenomen.

Toekomstbeeld/ visie onderneming voor de toekomst

Er zijn verschillende en uiteenlopende visies voor de toekomst van het gebied. Sommigen pleiten voor meer ruimte voor biologische bedrijven, terwijl anderen tegen de uitbreiding van boomteelt zijn. Sommigen dringen aan op het gebruik van minder gewasbeschermingsmiddelen. De meesten vinden het belangrijk om het huidige agrarische gebruik van het gebied te handhaven. Het gebied moet niet verder verdichten.

Op het gebied van landbouw, natuur en recreatie is er behoefte aan meer samenwerking en integratie. Het idee van een proeftuin wordt voorgesteld om innovatieve landbouwmethoden te testen en te implementeren. Wat recreatie betreft, moet de groei van verblijfsrecreatie stoppen. Aan de andere kant kunnen agrarische bedrijven profiteren van dagrecreatie door de nabijheid van de Efteling en de duinen.

Verschillende ondernemers geven aan dat de huidige bewoners een woning moeten kunnen bouwen. Nu lijkt het erop dat alleen gebouwd kan worden door mensen met voldoende financiële middelen.

Zes van de tien ondernemers geven aan dat het (financieel) goed gaat met hun bedrijf. Drie ondernemers vinden het matig gaan en verdienen met nevenactiviteiten bij. Het tiende bedrijf is nog in de opbouwphase.

Een grote meerderheid van acht bedrijven geeft aan nog minstens 10 jaar te willen doorgaan. Voor één bedrijf geldt dat ze willen doorgaan maar het bedrijf binnen 5 jaar willen omvormen zodat het arbeid technisch beter realiseerbaar is. Bij een ander bedrijf is de voortzetting nog onzeker. Er is ook inzichtelijk gemaakt in welke leeftijdsklasse de jongste ondernemers in het bedrijf vallen, in combinatie met hoe de opvolging geregeld is (zie tabel 3.1.1). Dit laat zien dat voor de drie bedrijven waarin de jongste ondernemer in de leeftijdsklasse 1970-1979 valt, er nog geen opvolging bekend is. Ook voor een onderneming waarvan de jongste ondernemer uit de leeftijdsklasse 1960-1969 komt en aangeeft 'misschien' een opvolger te hebben, is er nog geen duidelijkheid. In de leeftijdsklasse 1980-1989 zitten bij twee bedrijven de kinderen al in het bedrijf, maar dat is vooral gericht op het beheer van de grond, niet om het oorspronkelijke bedrijf voort te zetten.

Het bedrijf dat zich richt op regeneratieve landbouw is niet meegenomen in tabel 3.1.1, omdat dit bedrijf een stichting is en coöperatief wordt beheerd.

Leeftijdsklasse en jongste ondernemer	Aantal	Opvolging				
		ja	al in bedrijf	nee	misschien	nog niet bekend
voor 1960	1		1 (grond)			
1960-1969	1				1	
1970 - 1979	3					3
1980 - 1989	2		1 (grond)		1	
1990 - nu	2		2			

Tabel 3.1.1. Overzicht van opvolging en doorstroom.

Een samenvatting van het toekomstbeeld en visie over de gesproken bedrijven staan hieronder in tabel 3.1.2:

Aantal ondernemers	Toekomstbeeld/visie ondernemingen
3	Consolideren
2	Consolideren en verbreden
1	Consolideren en innoveren
1	Extensiveren en t.z.t. voortzetten neventak
1	Groeien en verbreden
1	Innoveren en verbreden
1	Innoveren

Tabel 3.1.2. Toekomstbeeld en visie ondernemingen

Belemmeringen

De ondernemers ervaren verschillende belemmeringen voor de uitoefening van hun bedrijfsvoering (zie tabel 3.1.3):

Aantal ondernemers	Beschrijving van de belemmeringen
1	Moeilijkheden met vergunningverlening regelgeving
1	Prijs paardenstalling te laag
1	Veel en duur onderzoek nodig voor vergunningen
1	Grondverlies
1	Marktproblemen sinds inval Rusland in Oekraïne
1	Inefficiënte gebouwen
1	Laag inkomen t.o.v. investeringen
1	Onzekerheid verstedelijking
1	Onzekerheid over toekomst algemeen
2	Geen belemmeringen

Tabel 3.1.3. Belemmeringen

Wat is er nog nodig

Voor een succesvolle bedrijfsvoering benadrukken de ondernemers dat verschillende elementen van belang zijn. Allereerst is opvolging en continuïteit essentieel om de toekomst van het bedrijf te waarborgen. Zekerheid over pacht en grondeigendom is belangrijk om langdurige investeringen te kunnen doen. Uitbreidingsmogelijkheden zijn nodig voor

groei en innovatie. Verder zijn vergunningen noodzakelijk om te kunnen opereren. Tot slot wordt genoemd dat samenwerking met andere bedrijven en instanties bij kan dragen aan een beter verdienmodel.

Ondersteuningsbehoefte

Er wordt om verschillende vormen van ondersteuning gevraagd, waaronder bedrijfsadvies bij strategische beslissingen in de bedrijfsvoering. Daarnaast is er behoefte aan advies over wet- en regelgeving en vergunningen. Een enkeling noemt te behoefte aan een klankbord. Een onafhankelijke adviseur gewasbescherming, die voorheen in het gebied kwam, is unaniem als positief ervaren en wordt benadrukt als iets wat ze graag terug zouden zien komen. Verder wordt financiële ondersteuning genoemd. Sommige bedrijven geven aan geen ondersteuning nodig te hebben.

3.1.2 Ervaringen met overheden en organisaties

De agrariërs hebben wisselende ervaringen met overheden en (natuur)organisaties. Bij de gemeente loopt dat uiteen van veel steun bij het maken van plannen tot trage afhandeling van vergunningaanvragen en wijzigingen van het bestemmingsplan. Ook is aangegeven dat medewerkers de taal van de ondernemers niet spreken.

Verschiedende ondernemers geven aan dat het waterschap sloten niet schoonmaakt of de eigen regels niet naleeft (bijvoorbeeld ieder jaar slootmaaisel op dezelfde oever dumpen). Ook wordt er soms zonder overleg over het land gereden.

Veel contact met de provincie is er niet. Genoemd zijn wel problemen met aanpassen een Natuurvergunning en met het afwaarderen van agrarische grond naar natuurgrond.

Ervaringen met Natuurmonumenten zijn over het algemeen goed, maar wel afhankelijk van de persoon. Vreemd vindt men dat Natuurmonumenten bomen kapt zonder vergunning.

3.1.3 Kansen, knelpunten en randvoorwaarden per thema

In de volgende paragrafen worden voor de thema's ruimtelijke ontwikkeling en waterbeheer genoemd als de belangrijkste knelpunten, kansen en randvoorwaarden beschreven en vervolgens ook de belangrijkste vervolgacties aangegeven. Dit zijn met name opmerkingen die te maken hebben met de bedrijfsvoering op de bedrijven.

3.1.3.1 Ruimtelijke ontwikkelingen

Knelpunten

De ondernemers benoemen de volgende knelpunten aan:

- De agrarische sector zit vast door ruimtelijke verdichting door veel nieuwe (grote) burgerwoningen en verblijfsrecreatie;
- De functies in het gemengde gebied zitten elkaar in de weg;
- Er heerst bezorgdheid dat de landbouw in de toekomst opgeofferd gaat worden voor andere functies, met name de verblijfsrecreatie;
- Er heerst angst voor extra beperkingen voor gewasbescherming en beregenen;
- Zorg heerst over de gevaarlijke verkeerssituaties door drukte ten koste van veiligheid van fietsers en wandelaars;
- De ondernemers missen een centrale figuur in het gebied die kansen signaleert en verder brengt en tussen de verschillende gebiedspartners staat.

Kansen

De ondernemers signaleren de volgende kansen:

- Agrarische ondernemers zien de waarde van recreatie voor hun bedrijven;
- Landbouw en recreatie hebben elkaar wat te bieden, al is de balans van groot belang. Zonder landbouw verliest ook recreatie zijn waarde m.b.t. voedsel, beleving en inkomen;
Een gemengd gebied met verschillende functies biedt kansen voor nieuwe ontwikkelingen.

Randvoorwaarden, ideeën en aanbevelingen

De volgende randvoorwaarden, ideeën en aanbevelingen zijn benoemd:

- Verdere verdichting van het gebied moet stoppen omdat de agrarische bedrijfsvoering in de knel komt;
- Samenwerking tussen agrariërs en agrariërs en recreatie versterken;
- Voor wie wil moet de verplaatsing van het bedrijf gefaciliteerd kunnen worden;
- Er wordt gevraagd om transparantie over Gemeentelijke plannen, specifiek over de visie van de gemeente over het gebied, de verkeerssituaties en uitbereidingsplannen van recreatieparken.

Belangrijkste vervolgacties

De belangrijkste vervolgacties om mee aan de slag te gaan zijn als volgt:

- Ondernemers die met overheden in gesprek gaan over het ruimtelijke beleid:
 - Huidige ruimte agrarisch gebruik handhaven;
 - Verkeer;
 - Informatieverstrekking Gemeente.
- Samenwerking tussen paardenhouderijen beter vormgeven;
- Inzetten van vertrouwenspersoon als centraal figuur voor boeren, overheden en organisaties in het gebied om kansen te signaleren en ontwikkeling in het gebied in gang te zetten.

3.1.3.2 Waterbeheer

Knelpunten

In het deelgebied loopt het 's-Hertogenbosch - Drongelen afwateringskanaal. De ondernemers ervaren de volgende knelpunten:

- Verdroging is een probleem. Sommigen geven aan dat dit ook komt door de grote wateronttrekkers (drinkwaterbedrijf, Coca-Cola);
- De ondernemers zijn bang dat beregenen niet meer mag op termijn;
- Stortbuien worden niet goed opgevangen en afgevoerd
 - Sloten zijn gedempt
 - Stuwen in de sloten veroorzaken in het natte najaar van 2024 dat het te nat wordt;

- Leemplaten op verschillende locaties in het gebied zorgt voor verminderde waterdoorlatendheid waardoor het water niet goed kan infiltreren.
- Het kanaal heeft een drainerende werking vanuit de ondergrond wat lijkt onbekend te zijn bij het waterschap;
- Men twijfelt of het waterschap het waterbeheer goed in de vingers heeft in het gebied;
- Er heerst onzekerheid of er in de toekomst gewasbeschermingsmiddelen gebruikt kunnen worden.

Kansen

De agrarische ondernemers hebben onderstaande kansen aangedragen:

- Verbetering van het waterbeheer - voor zowel de landbouw als de natuur is het huidige waterbeheer niet ideaal;
- Verbetering van de waterkwaliteit - agrariërs willen in principe zo min mogelijk gewasbeschermingsmiddelen gebruiken, naast verbetering van de waterkwaliteit bespaart dit hen geld.

Randvoorwaarden, ideeën en aanbevelingen

De volgende randvoorwaarden, ideeën en aanbevelingen zijn benoemd:

- Doorgronden van het watersysteem;
- Waterschap, natuurorganisaties en agrarisch ondernemers gaan samen op zoek naar verbetermogelijkheden voor het waterbeheer;
- Uitbreiden van projecten BodemUp Brabant en Beter Bodembeheer met Louis Bolk Instituut;
- Ondernemers geven aan dat beregenen moet mogelijk blijven, maar dat een plan voor een verbeterd waterbeheer het beregenen kan beperken;
- Water langer vasthouden, mits afvoer bij wateroverlast;
- Ondernemers benadrukken dat het watersysteem stuurbaar moet zijn;
- Mogelijkheid gewasbescherming te handhaven (als vangnet) maar zoveel mogelijk beperken.

Belangrijkste vervolgacties

De belangrijkste vervolgacties om mee aan de slag te gaan zijn als volgt:

- Ondernemers, natuurorganisaties en waterschap om de tafel om het gebied beter te begrijpen en aan kennisdeling te doen met betrekking tot het watersysteem. Met als doel om het watersysteem te verbeteren;
- Projecten BodemUp en Beter Bodembeheer via Louis Bolk Instituut dient verlengd en geïntensiveerd te worden;
- Inzet van onafhankelijke adviseur gewasbescherming, om de inzet van middelen zoveel mogelijk te beperken. Deze adviseur heeft gezag bij zowel de agrariërs als de overheden die verantwoordelijk zijn voor water en milieu. In het verleden zijn er zeer positieve ervaringen met zo'n adviseur opgedaan. Continuïteit is van belang.

3.1.4 Aanbevelingen m.b.t. het gebiedsproces

De ondernemers staan nog voorzichtig tegenover verdere participatie aan het gebiedsproces – enerzijds wat het hen precies kan brengen en anderzijds wat het hun zal kosten. Ze stellen voor de agrarisch adviseur die de keukentafelgesprekken gevoerd heeft aan te stellen als vertrouwenspersoon in het gebied voor de agrarische ondernemers en de andere gebiedspartners. Dit draagt bij aan de continuïteit en het ontwikkelde vertrouwen. Verder worden deze aanbevelingen gemaakt:

- Het is belangrijk om de agrariërs een belangrijke stem te geven in het gebiedsproces;
- Het gebiedsproces moet open verlopen. Geen 'achterkamertjes' waar plannen worden voorbereid;
- Blijf persoonlijke één op één gesprekken met de ondernemers voeren om hun individuele zorgen en behoeften te begrijpen. Ook heeft iedere ondernemer zijn eigen specifieke punten die niet in een groep besproken kunnen worden. Dit helpt om vertrouwen te bouwen en zorgt dat hun specifieke situaties en perspectieven worden meegenomen in het proces;
- Het inzetten van een vertrouwenspersoon of gebiedsregisseur kan helpen om de communicatie en samenwerking tussen partijen te verbeteren, fungerend als een neutrale bemiddelaar en aanspreekpunt;

- Het opnieuw aanstellen van een onafhankelijke begeleider/adviseur gewasbeschermingsmiddelen. Dit is voorheen unaniem als positief ervaren en ondernemers staan hier erg voor open;
- Verbeter de communicatie en samenwerking tussen sectoren natuur, landbouw en recreatie voor een integrale aanpak;
- Tijdens de planvorming steeds blijven evalueren hoe het proces verloopt en zo nodig bijsturen;
- Zorg dat iedereen wordt gehoord;
- Zorg voor continuïteit in het beleid en werk zodoende aan een betrouwbare overheid;
- Zet in op het winnen van onderling vertrouwen.

Voor de agrarische bedrijfsvoering is het van belang:

- Dat er duidelijkheid komt, zodat je weet waarheen je je kunt ontwikkelen;
- Zorg voor een praktisch plan zonder een 'grijs gebied' waar je niet weet wat de bedoeling is;
- Doe geen beloften die niet na te komen zijn.

3.1.5 Betrokkenheid agrariërs in gebiedsproces

De betrokkenheid bij het gebiedsproces is groot onder de agrariërs. Alle tien ondernemers willen op de hoogte gehouden worden van het gebiedsproces. Acht van deze ondernemers zijn in principe bereid om deel te nemen aan werkgroepen over deelonderwerpen. Twee van hen zijn zelfs bereid om als vertegenwoordiger van de boeren op te treden.

3.1.6 Visie op het gebied

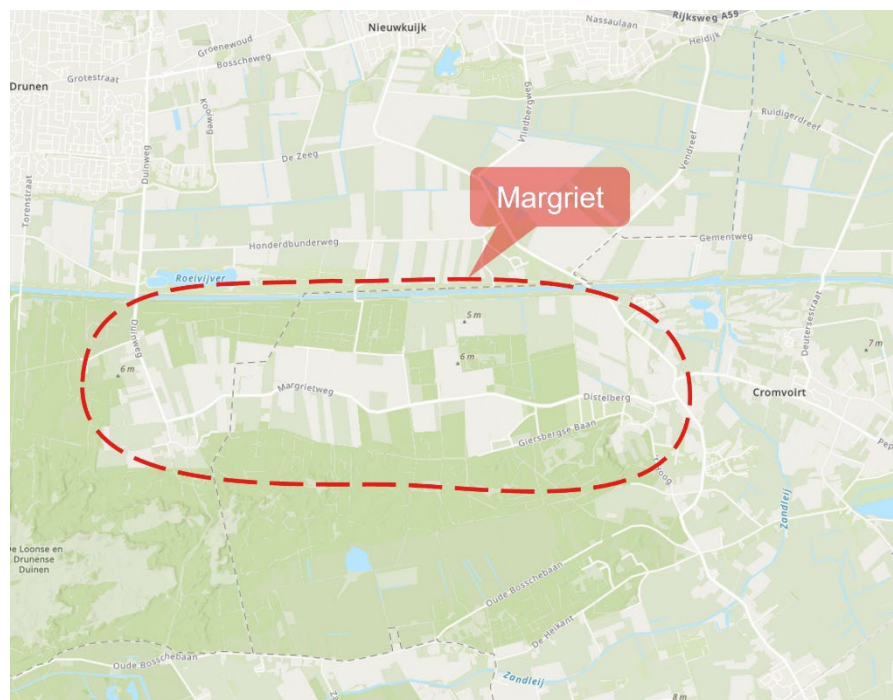
De visie op het gebied heeft één duidelijk punt: handhaven van de huidige agrarische grond. In verband met de maatschappelijke wens om grond minder intensief te gebruiken is er agrarische grond nodig. 'Afsnoepen' van agrarisch areaal is onwenselijk.

Economisch vaart het gebied goed bij de aanwezige recreatie, maar de groei van de verblijfsrecreatie dient te stoppen. Het gebied wordt te druk en te vol. Aan de andere kant zouden de agrarische bedrijven meer kunnen profiteren van de dagrecreatie vanuit de Efteling en de Loonse en Drunense Duinen.

Loons Hoekje is een gebied met een sterke menging van functies zoals landbouw, natuur en recreatie. Er zou meer met elkaar samengewerkt kunnen worden, door functies te integreren. Op dit punt zou Loons Hoekje een goede proeftuin kunnen zijn.

3.2 Margriet

Het cluster Margriet ligt onder Drunen en Nieuwkuijk en wordt globaal begrenst door het afwateringskanaal 's-Hertogenbosch-Drongelen ten noorden van het deelgebied. Het gebied grenst ten zuiden aan het duingebied van de Loonse en Drunense Duinen. Het kenmerkt zich door lintbebouwing omgeven door agrarische percelen. In de volgende paragrafen wordt uiteengezet wat er is verzameld tijdens de keukentafelgesprekken en huiskamerbijeenkomsten met betrekking tot het agrarisch perspectief. Dit omvat de kenmerken van de agrarische sector in dit gebied, de kansen en knelpunten, de randvoorwaarden, de belangrijkste vervolgacties en ten slotte de aanbevelingen voor het gebiedsproces.

Figuur 3.2-1 Overzichtkaart Margriet

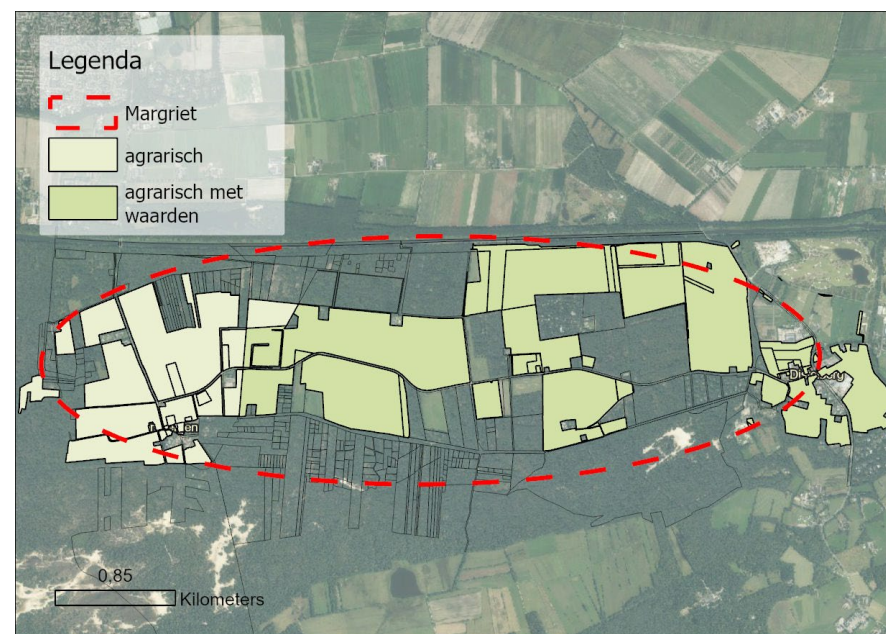
Belangrijk is het om te weten dat in de Margriet al 20 tot 30 jaar geleden is gestart met een gebiedsproces voor een meer duurzaam en integraal beheer. De Margriet was destijds een voorbeeld gebied. Hierin is intensief

samengewerkt met de verschillende gebiedspartners. Deze samenwerking is in de loop der jaren verminderd en bekoeld (zie 3.2.2). Het gevoel en beeld bij de agrarische ondernemers leeft dan ook, wat er nog te verbeteren valt.

De belangrijkste thema's in de Margriet zijn gronddruk, waterkwaliteit en waterbeheer, en participatie.

3.2.1 Beschrijving Agrarische sector

In Figuur 3.2-2 is weergegeven waar de agrarische percelen zijn gelegen in de Margriet. Er zijn acht bedrijven gesproken tijdens de keukentafelgesprekken. In de huiskamerbijeenkomsten is een negende bedrijf betrokken geweest. Dit bedrijf heeft niet met de keukentafelgesprekken meegedaan en is daarom niet in de gegevens van paragraaf 3.2.1 verwerkt. Wel onderschrijft het bedrijf de conclusies en afspraken van de tweede huiskamerbijeenkomst.

Figuur 3.2-2 Overzicht percelen met agrarische bestemming

Met vijf bedrijven is de plantaardige sector in de meerderheid. Ze telen asperges, bomen en tuinplanten en akkerbouwgewassen. Een witloftrekkerij is vanwege een brand voortijdig gestopt. Ook kent het gebied twee paardenpensions en een geitenhouderij. Andere bronnen van inkomsten zijn huisverkoop van agrarische producten, handel in bomen en struiken, webshop.

De helft ervaart de huidige verkaveling als redelijk tot matig. De andere helft ervaart het als goed.

De totale grondoppervlakte van de acht gesproken bedrijven beslaat circa 259 ha. Hiervan is 49% in eigendom, 23% vaste pacht, en 21% geliberaliseerde pacht. Van het totaal (acht gesproken ondernemers), is circa 17% grasland, 25% akkerland, 4,5% tuinbouw/vollegroond en 33% grond voor boomteelt.

Ontwikkelingen afgelopen 5 jaar

Er zijn investeringen gedaan door zeven ondernemers, in kapitaal zoals gebouwen, machines en rijbak. Bij vier bedrijven is een medeondernemer in het bedrijf gekomen of is een bedrijfsoverdracht geweest. Eén ondernemer is gegroeid in het aantal dieren en twee zijn er gegroeid in areaal.

Toekomstbeeld/ visie onderneming voor de toekomst

De leeftijd en opvolging van de ondernemers in het gebied variëren. Er zijn drie jongste ondernemers geboren tussen 1990 en nu, twee tussen 1980 en 1989, één tussen 1970 en 1979, en twee tussen 1960 en 1969, waarvan geen opvolgers bekend zijn.

Wat betreft de opvolging, zijn er vijf ondernemers die zeker zijn van een opvolger binnen het bedrijf, één ondernemer heeft een opvolger in dienst, en twee ondernemers hebben geen opvolger.

Als het gaat om de voortzetting van de bedrijven, geven zes ondernemers aan dat zij hun bedrijf nog meer dan tien jaar willen voortzetten, terwijl twee ondernemers van plan zijn om hun activiteiten af te bouwen of te stoppen.

De meeste ondernemers geven aan dat het (financieel) goed gaat met hun bedrijf. Een enkeling heeft het moeilijk. En een enkeling moet vervroegd stoppen.

De ondernemers hebben verschillende toekomstbeelden voor hun bedrijf voor ogen. Zie tabel 3.2.1

Aantal ondernemers	Toekomstbeeld/visie ondernemingen
2	Doorgaan met huidige omvang
1	Met de huidige omvang verbreden
2	Groeien
1	Groeien en innoveren
1	Met huidige omvang extensiveren
1	Stoppen

Tabel 3.2.1. Toekomstbeeld en visie ondernemingen

Belemmeringen

Voor de uitoefening van hun bedrijf ervaren de ondernemers belemmeringen, soms meerdere per bedrijf. Zie tabel 3.2.2.

Aantal ondernemers	Beschrijving van de belemmeringen
2	Dassen die schade aanrichten
2	Onzekerheid door korte pachtcontracten en verspreide grondposities
1	Teeltruil van pachtgrond niet toegestaan door schijnbaar gebrek aan vertrouwen bij de gemeente
1	Plotselinge aanpassing bestemmingsplan buitengebied
1	Onkruiddruk
1	Kalenderlandbouw

Tabel 3.2.2. Belemmeringen

Wat is er nog nodig

Voor het behoud en de uitbreiding van het areaal is het noodzakelijk om langjarige pachtcontracten te hebben, zodat er zekerheid is over het gebruik van de grond. Daarnaast zijn vergunningen essentieel om de bedrijfsvoering te kunnen continueren en uitbreiden. Het kunnen beregenen van gewassen

is ook een belangrijke behoefte om de productiviteit en kwaliteit van de landbouw te waarborgen.

Ondersteuningsbehoefte

Wat betreft de ondersteuningsbehoefte, is er behoefte aan financiële bijdragen voor randenbeheer, wat helpt bij het bevorderen van biodiversiteit en het verbeteren van de ecologische waarde van de landbouwgrond. Kennisontwikkeling is cruciaal om op de hoogte te blijven van de nieuwste technieken en methoden in de landbouw. Advies over wet- en regelgeving en bedrijfsadvies zijn eveneens belangrijk om te zorgen dat de bedrijfsvoering voldoet aan alle wettelijke eisen en optimaal kan functioneren. Er zijn vijf ondernemers die aangeven geen specifieke ondersteuningsbehoefte te hebben.

3.2.2 Ervaringen met overheden en organisaties

In de eerste huiskamerbijeenkomst liepen de gemoederen behoorlijk op over de relatie met diverse overheden en organisaties, er is veel wantrouwen. Om die reden is geïnterviewd hoe, globaal, die relatie is. Per ondernemer verschilt die relatie, zodat je er alleen globaal beeld van kan geven. Duidelijk is wel dat er verbetering nodig is.

Veel ondernemers geven aan dat Natuurmonumenten zich te veel bemoeit met het beheer van pachtgrond, zich autoritair gedraagt en zonder overleg pacht opzegt. De communicatie naar de omgeving is niet optimaal, omdat er soms informatiebijeenkomsten worden georganiseerd als de maatregelen (kap van bomen) al zijn uitgevoerd. Een enkeling heeft goede ervaringen met de organisatie.

De negatieve opstelling van Natuur- en Milieuvereniging Heusden ten opzichte van de landbouw wekt irritatie op en wordt niet als coöperatief ervaren.

Aangegeven is dat de gemeente Vught na een behoorlijk aantal jaren pacht deze ineens heeft opgezegd bij ongeveer tien boeren. Agrarische ondernemers ervaren dat de gemeente zich te veel bemoeit met de grond. Daarnaast wordt ook aangegeven dat er een goede relatie is. De gemeente

Heusden heeft voor één van de agrariërs zonder overleg de bedrijfsbestemming aangepast naar wonen. Hoge pachtprijs wordt genoemd, maar daar staat dan weer een langere pachtperiode tegenover. De gemeente Waalwijk hanteert langere pachtperiodes, wat als prettig ervaren wordt.

Bij de provincie is de hoge pachtprijs te bepalend bij inschrijving, bovendien ervaren de agrarische ondernemers de pachtperiodes te kort en met te veel beperkingen. Het Rijk verpacht grond voor langere periodes met, slechts' één beperking: alleen grasteelt is toegestaan. Met het waterschap is nauwelijks tot geen contact.

Over het algemeen ervaren de ondernemers van beleidsmakers van overheden een neerbuigende toon, handelend uit idealisme en geen nuance.

3.2.3 Kansen, knelpunten en randvoorwaarden per thema

In de volgende paragrafen wordt voor de thema's waardering en vertrouwen, gronddruk en waterbeheer de belangrijkste knelpunten, kansen en randvoorwaarden beschreven en vervolgens ook wat de belangrijkste vervolgacties zijn. Dit zijn met name opmerkingen die te maken hebben met de bedrijfsvoering op de bedrijven.

3.2.3.1 Waardering en vertrouwen

Knelpunten

Aangedragen punten die ondernemers als knelpunt ervaren:

- De ondernemers voelen zich niet gezien en gewaardeerd door overheidsinstanties voor de inspanningen en resultaten die zij de afgelopen 20 tot 30 jaar hebben gerealiseerd;
- Er heerst wantrouwen naar overheden vanwege de onberekenbaarheid en ad hoc besluitvorming. Ondernemers ervaren dat beslissingen vaak onverwacht en zonder duidelijke onderbouwing worden genomen, wat leidt tot onzekerheid en frustratie;
- Het verloop van de samenwerking met gebiedspartners wordt als niet goed ervaren;

- De ondernemers missen een centrale figuur in het gebied die kansen signaleert en verder brengt en tussen de verschillende gebiedspartners staat.

Kansen

De ondernemers hebben onderstaande kansen aangedragen:

- Ondernemers staan open om mee te denken over de toekomst van het gebied;
- Het gebied is opmerkelijk overzichtelijk want je kunt hier met alle ondernemers om één tafel.

Randvoorwaarden/ideeën/ aanbevelingen

De volgende randvoorwaarden, ideeën en aanbevelingen zijn benoemd:

- Als serieuze partner beschouwd en gewaardeerd worden;
- Bouwen aan onderling vertrouwen;
- Participatie organiseren met openheid en transparantie;
- Duidelijkheid vanuit overheden over doelen en zekerheid van maatregelen, en afspraken maken in de tijd;
- Realistische plannen maken.

Belangrijkste vervolgcacties

De belangrijkste vervolgcacties om mee aan de slag te gaan zijn als volgt:

- Gebruikers van het gebied betrekken bij het proces vanaf het allereerste begin en voorkom het 'droppen van plannen'. De ondernemers geven aan concreet te willen bijdragen als groep aan de planontwikkeling, en willen zekerheid dat ze worden gezien en worden betrokken;
- Maak gebruik van de gebiedskennis van de agrariërs in het gebied bij het opstellen van allerlei plannen;
- Stel een vertrouwenspersoon in voor heel het deelgebied (voor boeren en overheden) om ondernemers te betrekken en wisselwerking tussen overheden en organisaties te bewerkstelligen.

3.2.3.2 Gronddruk

Knelpunten

Aangedragen punten die ondernemers als knelpunt ervaren:

- Schaarste in juiste kwaliteit grond maakt het bijna onmogelijk om grond toe te voegen aan het bedrijf. Daarmee is extensiveren ook bijna onmogelijk;
- Er heerst onzekerheid over de pachtgrond, vooral met gronden van de gemeentes, provincie en Natuurmonumenten:
 - Duur van de pacht;
 - Mogelijkheid om pachtgrond te verwerven;
 - Bemoeienis met wat er wel/niet met de pachtgrond mag gebeuren;
 - Teeltruil van pachtgrond is niet toegestaan;
 - Pachtgrond is relatief duur.

Kansen

De ondernemers hebben onderstaande kansen aangedragen:

- Grond is de spil voor een duurzaam agrarisch bedrijf én voor biodiversiteit;
- Agrariërs hebben behoefte aan meer grond tegen reële prijs;
- Verpachtende overheden en organisaties willen goed beheer van grond;
- Agrariërs staan open om deze gronden te beheren.

Randvoorwaarden/ideeën/ aanbevelingen

De volgende randvoorwaarden, ideeën en aanbevelingen zijn benoemd:

- Het ontwikkelen van een methode voor het in stand houden van areaal voor agrariërs in het gebied;
- Hierbij dienen afspraken gemaakt te worden over de methode van pachtuitgifte, bijvoorbeeld:
 - Een premie wordt genoemd op de verkoop/verpachting grond aan plaatselijke agrariërs;
 - Er dient een passende beloning of pacht prijs te worden gehanteerd voor het beheer van grond (met indexering).
- Voor een toekomstbestendige landbouw dient men rekening te houden met groene en blauwe diensten, mits er een goed rendement overblijft;
- Er wordt aanbevolen om te focussen op de pachtgronden van de provincie.

Belangrijkste vervolgacties

De belangrijkste vervolgacties om mee aan de slag te gaan zijn als volgt:

- Er zou een kavelruil tussen de verschillende grondeigenaren opgezet kunnen worden voor optimalisatie van het huidige grondgebruik. Daarom is het in kaart brengen van de grondposities van belang;
- Verpachters dienen in gesprek te gaan met ondernemers over de pachtuitgave: duur, prijs, beheervorschriften, methodiek uitgifte (puntensysteem op afstand bedrijf-grond, biodiversiteit hoger gewaardeerd), kwaliteit boven prijs stellen.

3.2.3.3 Waterbeheer

Knelpunten

Aangedragen punten die ondernemers als knelpunt ervaren:

- Een natuurlijk watersysteem, zoals de visie suggereert, is volgens de agrarische ondernemers niet mogelijk, denk aan het artificieel Drongelens kanaal. De vraag heerst wat nou precies een natuurlijk watersysteem inhoudt;
- De Margriet is gevoelig voor droogte en voor wateroverlast bij overvloedige regenval;
- Er heerst angst dat beregenen straks niet meer mag;
- Men denkt dat het waterschap onvoldoende kennis heeft van het watersysteem of deze kennis onvoldoende inzet;
- Er heerst onduidelijkheid bij de ondernemers over de huidige waterkwaliteit;
- Of er in de toekomst gewasbeschermingsmiddelen gebruikt kunnen blijven worden maakt ondernemers onzeker;
- Voor zowel landbouw als natuur is het huidige watersysteem niet ideaal.

Kansen

De ondernemers hebben onderstaande kansen aangedragen:

- Verbetering van waterbeheer - Voor zowel de landbouw als de staat van de natuur is het huidige waterbeheer niet ideaal: iedereen (lees: waterschap/overheden en ondernemers) willen verbetering zien;
- Verbetering van de waterkwaliteit - agrariërs willen in principe zo min mogelijk gewasbeschermingsmiddelen gebruiken, naast verbetering van de waterkwaliteit bespaart dit hen geld.

Randvoorwaarden, ideeën en aanbevelingen

De volgende randvoorwaarden, ideeën en aanbevelingen zijn benoemd:

- Doorgronden van het watersysteem is nodig;
- Waterschap, natuurorganisaties en agrarisch ondernemers gaan samen op zoek naar verbeteringsmogelijkheden voor het waterbeheer;
- Beregenen moet mogelijk blijven;
- Water langer vasthouden, mits afvoer bij wateroverlast;
- Mogelijkheid gewasbescherming te handhaven, maar zo veel mogelijk te beperken.

Belangrijkste vervolgacties

De belangrijkste vervolgacties om mee aan de slag te gaan zijn als volgt:

- Ondernemers, natuurorganisaties en waterschap moet om de tafel gaan om het gebied goed te begrijpen en om aan kennisdeling te doen met betrekking tot het huidige watersysteem. Met als doel om het watersysteem te verbeteren;
- Voortzetting na 2027 en uitbreiding/intensivering de projecten BodemUp Brabant en PPS Beter Bodembeheer van het Louis Bolk Instituut;
- Onafhankelijke adviseur gewasbeschermingsmiddelen (opnieuw) inzetten voor lange termijn. Deze deskundige kan ondernemers verder ondersteunen in het terugdringen van en verantwoord toepassen van gewasbeschermingsmiddelen.

3.2.4 Aanbevelingen m.b.t. het gebiedsproces

Veel ondernemers voelen zich nauw verbonden met het gebied waarin hun bedrijf gevestigd is en willen graag bijdragen aan een goed gebiedsproces dat ook de agrarische belangen in acht neemt. De volgende aanbevelingen zijn door de betrokken ondernemers voorgesteld:

- Eén op één gesprekken blijven voeren met ondernemers om wederzijds begrip te bevorderen en te zorgen dat specifieke behoeften en zorgen van elke ondernemer (en hun unieke type bedrijf) worden gehoord en kan worden aangepakt;

- Een vertrouwenspersoon of gebiedsregisseur kan helpen bij het coördineren van het gebiedsproces. Fungerend als een neutrale partij die de belangen van alle betrokkenen behartigt en zorgt voor een soepelere communicatie en samenwerking;
- Communicatie en samenwerking tussen natuurorganisaties en landbouw (agrarische ondernemers) moet vaker plaatsvinden. Het is van belang dat organisaties zoals Natuurmonumenten actief betrokken blijven bij de gesprekken. De overheid kan hierin een rol spelen door deze organisaties te stimuleren om deel te nemen aan het gebiedsproces;
- Proeven en pilots (o.a. gewasbescherming en BodemUp) draaien in het gebied;
- Agrariërs als serieuze partners zien en vanaf het begin goed betrekken bij het proces. Maak gebruik van hun gebiedskennis;
- De agrariërs willen zich organiseren voor het vervolgproces voor een duidelijk en constructief geluid vanuit het gebied;
- Bouwen aan vertrouwen tussen agrariërs en andere partners;
- Het gebiedsproces open en transparant doorlopen;
- Duidelijke en realistische doelen stellen en maatregelen nemen die zekerheid voor langere termijn bieden en werkbaar zijn.

3.2.5 Betrokkenheid bij het gebiedsproces

De betrokkenheid bij het gebiedsproces is groot onder de agrariërs. Alle acht ondernemers willen op de hoogte gehouden worden van het gebiedsproces. Vijf van deze ondernemers zijn in principe bereid om deel te nemen aan werkgroepen over deelonderwerpen. Eén van hen is bereid om als vertegenwoordiger van de boeren op te treden.

3.2.6 Visie op het gebied

De huidige omvang van agrarische grond moet (minimaal) in stand blijven. De agrarische bedrijven hebben een maatschappelijke vraag om te extensiveren. Met minder agrarische grond is dat een onmogelijk te realiseren opgave. Daar tegenover staat dat er in de Margriet de afgelopen jaren al veel natuur is ontwikkeld.

De recreatie is een belangrijke economische pijler in het gebied, maar dit zou niet verder toe moeten nemen uit het oogpunt van leefbaarheid.

3.3 Helvoirtbroek en IJzeren Man

Het deelgebied Helvoirtbroek en IJzeren Man is gelegen aan de oostzijde van de Loonse en Drunense Duinen. Aan de noordzijde wordt het deelgebied begrensd door het kanaal en aan de zuidzijde de grens van de gemeente Vught. Aan de oostzijde ligt de bebouwde kom van Vught. De dorpen Helvoirt en Cromvoirt liggen er middenin. De Zandleij samen Broekleij zijn de beekdalen die het landschap in het buitengebied bepalen.

De belangrijkste thema's in dit deelgebied zijn landbouw, water en natuur & recreatie.

Figuur 3.3-1 Overzichtkaart Helvoirtbroek en IJzeren Man

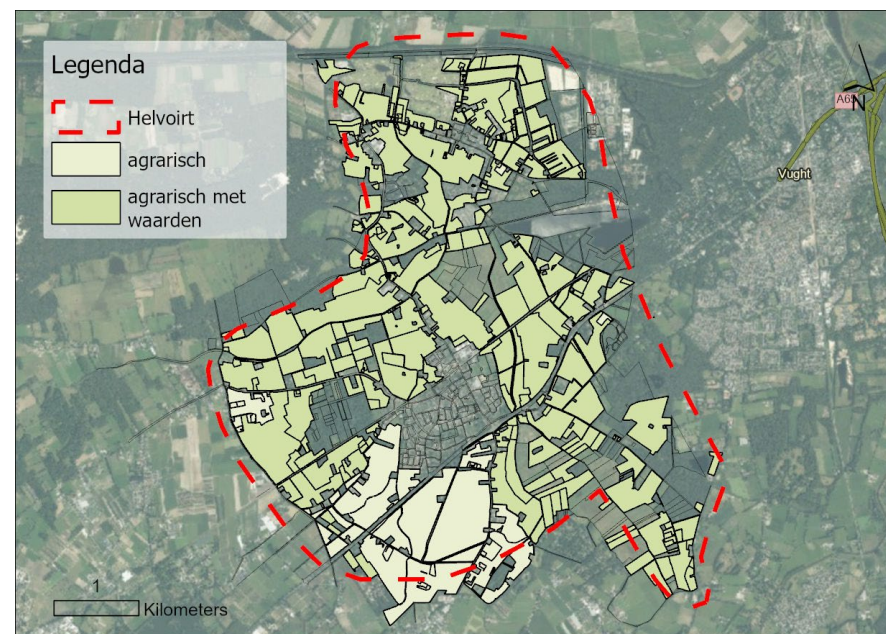
3.3.1 Beschrijving Agrarische sector

In Figuur 3.3-2 is weergegeven waar de agrarische percelen zijn gelegen in Helvoirt en IJzeren Man. Bij de keukentafelgesprekken in dit gebied zijn de ondernemers van 27 ondernemingen betrokken. Het merendeel van de bedrijven in het gebied betreft veehouderij-, akkerbouw-, en planten/boomkwekerijbedrijven. Daarnaast zijn er 8 ondernemingen die in

andere sectoren actief zijn, zoals camping, graszoden, zorgboerderij, vergaderlocatie, legkippen, grond, infra en transport, pensionstalling, asperges en jongvee opfok.

De helft van de ondernemers is tevreden met de verkaveling van hun percelen en geeft het stempel 'goed'. Voor de andere helft is dat matig tot slecht.

In totaal hebben de betrokken zevenentwintig ondernemers 1.063 ha grond in gebruik binnen het deelgebied Helvoirt/ IJzeren Man. Hiervan is 49% eigendom, 22% vast pacht, 26% geliberaliseerde pacht en 2% overig.

Figuur 3.3-2 Overzicht percelen met agrarische bestemming

Ontwikkelingen afgelopen 5 jaar

De ondernemers van twaalf bedrijven hebben in machines en gebouwen geïnvesteerd. Bij tien ondernemingen hebben er geen significante veranderingen plaatsgevonden.

Bij zeven ondernemingen is het aantal dieren gekrompen en bij twee ondernemingen toegenomen. Bij twee ondernemingen is het areaal grond afgenomen en bij vijf ondernemingen weer toegenomen. Er zijn twee

ondernemingen gestopt en overgenomen en bij twee ondernemingen zijn de koeien weg en worden er meer asperges geteeld. Ook is er één bedrijf gestopt met het uitvoeren van loonwerk.

Toekomstbeeld/ visie onderneming voor de toekomst

Twee ondernemingen geven aan te willen stoppen binnen nu en 5 jaar, nog twee geven aan dat ze overwegen om te gaan stoppen en bij twee ondernemingen wordt het bedrijf overgenomen door de (schoon)zonen. De andere en het overgrote deel van de ondernemingen geven aan plannen te willen maken voor lange termijn. Er zijn negen ondernemingen die willen doorgaan voor de volgende generatie en nog eens twaalf ondernemingen geven aan nog zeker 10-20 jaar te willen doorgaan.

Bij twee ondernemingen is er al concreet zicht op opvolging, bij veertien ondernemingen is dat onzeker, omdat dit vooral afhankelijk is van het toekomstperspectief. Voor degene die het overneemt moet er ook nog brood mee te verdienen zijn. Ook zijn er twee ondernemingen die geen opvolging hebben gevonden.

De ondernemers hebben over het algemeen niet één beeld voor ogen voor hun bedrijf maar hebben voor hun bedrijf soms meerdere toekomstbeelden- of visies, zie tabel 3.3.1.

Aantal ondernemers	Ontwikkelrichtingen
14	Consolideren
13	Innoveren
8	Extensiveren
7	Verbreden
3	Stoppen/staken

Tabel 3.3.1. Ontwikkelrichtingen ondernemingen

Belemmeringen

De ondernemers ervaren verschillende belemmeringen voor de uitoefening van hun bedrijf zie tabel 3.3.2.

Beschrijving van de belemmeringen

Gebrek aan/ aanbod van goede (verse) grond
Voorkeursrecht gemeente
Niet mogen bemesten natuurgrond
Steeds meer beperkingen op het gebruik van gronden
Minder gebruiksruijme mest
Gebrek aan waardering
Vergunningverlening duurt te lang
Gebrek aan aanbod goed personeel
Beperkingen door wet- en regelgeving
Krappe marges
Slecht onderhoud van de natuur, van het “groen”, door gemeente en terreinbeheerorganisaties

Tabel 3.3.2. Belemmeringen

Ondersteuningsbehoefte

Om belemmeringen te overwinnen en het toekomstbeeld te bewerkstelligen geven ondernemers aan dat ze daarbij ondersteuning nodig hebben en dan vooral advies over wet- en regelgeving. Dit hebben 12 ondernemers aangegeven. De wensen liggen vooral bij advies/begeleiding op het gebied van wet- en regelgeving inzake vergunningen voor realisatie van nieuwe plannen en om te weten wat in de toekomst mogelijk is op 'n locatie enz. Duidelijkheid is gewenst.

Acht ondernemers wensen advies op gebied van financiële ondersteuning. Negen ondernemers geven aan nu geen extra ondersteuningsbehoefte te hebben, vooral omdat hierin al door hun bestaande adviseurs wordt voorzien. Vijf ondernemingen geven bedrijfsadvies aan als ondersteuningsbehoefte en bij twee ondernemingen ligt er een behoefte aan ondersteuning bij de zoektocht naar nieuwe grond en/ of kavelruil.

3.3.2 Ervaringen met overheden en organisaties

Ook binnen dit clusters werd de ondernemers bevraagd naar hun relatie met de gemeente, waterschap de Dommel/ Brabantse Delta en natuurorganisaties.

Gemene deler is dat ondernemers de relaties met overheden en organisaties vaak niet goed vinden. De volgende opmerkingen over deze relatie hebben we geregistreerd:

- Waterschap: Niet tevreden over beheer door waterschap van waterbeschikbaarheid bij droogte en afvoer bij extreme neerslag.
- Gemeente: lange procedures voor vergunningverlening. Er is weinig kennis aanwezig. Er worden te veel eisen gesteld die niks bijdragen. Het voorkeursrecht van de gemeente op grond voor energie helpt niet. Sinds de gemeentelijk herindeling in Vught is het contact tussen ondernemers en gemeente verslechterd.
- Provincie: Natuurorganisaties krijgen voorrang. Provincie kan ook meer mogelijk maken voor de ondernemers. Nieuwe pachtcontracten worden uitgegeven via inschrijving. Boeren worden hierbij tegen elkaar uitgespeeld. Door (te) hoge pachtprizen is pachten van de provincie niet meer interessant. Ook neemt het aantal pachtvoorwaarden steeds toe, bijv. plicht tot uit gesteld maaien enz.
- Natuurorganisaties: wisselende geluiden, goede veldmedewerkers, maar van hogerhand zeer slecht. Geen contact mee te krijgen.
- Diensten voor gemeenten en natuurorganisaties worden niet gegund aan lokale ondernemers - hierover moet echt met elkaar gepraat worden. Dit heeft namelijk ook te maken met lokale maatschappelijke betrokkenheid.

3.3.3 Kansen, knelpunten en randvoorwaarden per thema

In de volgende paragrafen worden voor de thema's water, natuur, landbouw en recreatie de belangrijkste knelpunten, kansen en randvoorwaarden beschreven. Vervolgens worden ook de belangrijkste vervolgacties benoemd. Dit zijn dus met name opmerkingen die te maken hebben met de bedrijfsvoering op de bedrijven.

3.3.3.1 Landbouwperspectief, thema gronddruk en verdienmodel

Knelpunten

- Vanuit verschillende opgaves is er een ruimteclaim op grond:
 - Natuurontwikkeling
 - Landbouw, extensivering+ intensivering
 - Recreatie
 - Woningbouw (landgoederen)
- Beleid en regelgeving verandert steeds, de overheid is daarin niet betrouwbaar;
- Vrijkomende grond is niet betaalbaar, maar zou wel beschikbaar moeten blijven voor extensiveringen intensivering;
- Grondmobiliteit in het gebied is nu onmogelijk door het gevestigde voorkeursrecht op de grond door de gemeente Vught;
- Verbreden voor een beter verdienmodel is niet voor iedere agrariër een optie. Moet ook bij de ondernemer passen. Verbreding levert soms ook niet genoeg op;
- Voormalige landbouwgrond, ingericht als natuur wordt steeds armer. Is nu niet meer geschikt om nog te pachten voor landbouw;
- Belemmering gewaskeuze o.a. via restricties t.a.v. gewasbeschermingsmiddelen op pachtgronden van de gemeente. Dit lijkt niet onderbouwd. Sector wordt zo beknot;
- Huidige situatie is het resultaat van 30 jaar beleid. Nu is het kantelpunt van stoppers bereikt met op veel plaatsen een enorme kaalslag als gevolg. Dit is ook in dit deelgebied het geval. Stop met enkel de focus op landbouw als probleem veroorzakende sector. Als het zo doorgaat, is er binnen zeer afzienbare tijd geen veeteelt meer over in het gebied.

De ondernemers in het gebied benoemen ook nog onderstaande overige belemmeringen voor bedrijfsvoering:

- Voor de toekomst als gezinsbedrijf wordt een generatieplan opgesteld, voor minimaal 20 jaar. Hierop wordt de financiering e.d. van een bedrijf op gebaseerd. Als onderweg de regels te veel en te vaak veranderen lopen ondernemers de kans dat ze hun investeringen niet meer terug kunnen verdienen.

Kansen

De ondernemers hebben onderstaande kansen aangedragen:

- Beheer en onderhoud uit laten voeren door agrarische ondernemers uit het gebied (onder de juiste voorwaarden);
- Meedenken door overheden;
- Landbouwsector heeft sleutelrol bij invulling andere opgaven en hebben veel gebiedskennis. Betrek de agrariërs op tijd in proces om mee te denken;
- Beleid/regels opstellen voor zowel behoud landbouwgrond én de mogelijkheid om extensivering mogelijk te maken. Bijvoorbeeld functietoedeling/restricties (zoals geen woningbouw) en/of voldoende compensatie;
- Gezamenlijk plan maken in kleiner comité met o.a. gemeente, waterschap en TBO;
- Van Gogh Nationaal Park kan ook kansen bieden voor de landbouw. Dit initiatief is niet alleen maar op natuur en recreatie gericht.

Randvoorwaarden ideeën, aanbevelingen

De volgende randvoorwaarden, ideeën en aanbevelingen zijn benoemd:

- Passende beloning en waardering voor inzet (dus ook indexatie). Voor landbouw is puur meer rendement nodig. De productiekosten van de Nederlandse landbouw worden op de wijze wat er nu allemaal gebeurt eenvoudigweg te hoog;
- Betrouwbare en 'vertrouwbaar' overheid, afspraak is afspraak – **"Vertrouwen over en weer"**;
- De lat ligt te hoog voor bestaande doelstellingen. Bij ontwikkelen nieuwe plannen moet het gemiddeld gezien ook positief uitpakken voor de landbouw. Voor alle partijen een gelijke voldoende is wenselijk;
- Intensieve teelten moeten ook mogelijk blijven;
- Toekomstbestendige landbouw moet rekening houden met groene en blauwe diensten, mits een goed rendement overblijft;
- Extensiveren wordt steeds noodzakelijker, niet alleen landbouwgrond ruilen, maar bijvoorbeeld ook van terreinbeheerders;
- Drijfmest toestaan op afgewaardeerde natuur percelen. Dit om het bodemleven in stand te houden en verarming van de grond tegen te gaan;

- Optimaliseren van de kavelruil;
- Niet te veel veranderen:
 - Grond behouden voor de landbouw. Er is voldoende natuur. Het is niet nodig dat er nog natuur bij komt ten koste van landbouwgrond;
 - Heel veel landbouwbedrijven en landbouwgrond is al verdwenen. Het is de kunst om bestaande landbouwbedrijven en landbouwgrond te behouden, dit ook ten behoeve van de landschappelijke karakter en uitstraling van het gebied.

Belangrijkste vervolgacties

De belangrijkste vervolgacties om mee aan de slag te gaan zijn als volgt:

- Voorkeursrecht van gemeente voor eventuele wind- en zonneparken moet van de grond af;
- Vergunningverlening moet beter/snel;
- Agrariërs zijn bereid om duurzaam te ondernemen, maar extra maatregelen zijn niet gewenst. Vrijheid houden om zelf in te vullen hoe in te vullen.

3.3.3.2 Water

Voor de sfeerbeelden die betrekking hebben op de wateropgave zijn in dit deelgebied de thema's waterkwaliteit en waterbeheer de belangrijkste.

Knelpunten

Aangedragen punten die ondernemers als knelpunt ervaren:

Waterkwaliteit

- RWZI moet voldoen aan norm afvalwater, landbouw moet voldoen aan norm KRW, en voldoen niet aan nitraatnorm;
- Invloed van de bron van vervuiling (RWZI) op het behalen van de KRW-norm heeft effect op bedrijfsvoering van de landbouw;
- Daardoor extra restricties in nutriënten verontreinigde (NV) gebied op landbouwvoering als gevolg van lage waterkwaliteit;
- Waterverontreiniging van buiten de landbouwsector. Agrarische ondernemers worden hiervoor verantwoordelijk gehouden, of hebben in elk geval dat gevoel (bijvoorbeeld de waterkwaliteit van De Zandleij).

Waterbeheer/kwantiteit

- In de wintermaanden is de bodem al verzadigd met water, meer vernatting niet tot meer vasthouden;
- Duiker van Zandleij naar kanaal ligt te hoog, waardoor deze te weinig afvoert;
- In de zomermaanden is het gebied droogtegevoelig. Alleen kunstmatig kun men volgens de agrarische ondernemers het systeem overeind houden;
- Het afvoeren van water wanneer er te veel neerslag is, is van groot belang;
- Onderhoud watersysteem is onvoldoende.

Kansen

De ondernemers hebben onderstaande kansen aangedragen:

Waterkwaliteit

- Oorzaak/bron van slechte waterkwaliteit in beeld brengen, om meer te kunnen sturen op aanpak vervuiler;
- Invloed slechte waterkwaliteit van de Zandleij opheffen door het uit het gebied te halen of de waterkwaliteit al bij de zuivering aan te pakken;
- Er zijn hier NV-gebieden aangewezen. Dit zijn gebieden waar nog te veel stikstof en fosfaat in het water zit. Alleen is de vraag of de oorzaak hier bij de landbouw ligt, aangezien het water uit de zuivering in de Zandleij al een slechte kwaliteit heeft. Restricties NV-gebieden kunnen worden verwijderd als blijkt dat oorzaak vooral bij het RWZI ligt;
- Rondom RWZI's zijn er veel meer NV-gebieden aangewezen, maar ligt de directe oorzaak niet altijd bij agrariër. Beter is om lokaal grondmonsters te gaan nemen en op basis hiervan besluit te nemen.

Randvoorwaarden, ideeën en aanbevelingen

De volgende randvoorwaarden, ideeën en aanbevelingen zijn benoemd:

Algemeen

- Verbeteren relatie/samenwerking met waterschap;
- Helderheid in regelgeving en normen door betere communicatie
- Niet alleen luisteren, maar ook iets **doen** met de ingebrachte opmerkingen/input;

- Maatwerk is nodig om het watersysteem natuurlijk te laten functioneren.

Waterbeheer/kwantiteit

- Waterbeheer – onderhoud verbeteren;
- Water vasthouden is goed, maar moet kunnen worden afgevoerd bij overvloed.

Belangrijkste vervolgacties

De belangrijkste vervolgacties om mee aan de slag te gaan zijn als volgt:

- Zoeken naar de juiste balans in waterkwantiteit en kwaliteit samen met de agrariërs. Dit samen met terreinbeheerders, waterschap én agrariërs.

3.3.3.3 Natuur en recreatie

Voor de sfeerbeelden en ontwikkelingen die worden beschreven in de visie voor dit gebied en betrekking hebben op natuur en recreatie, is het belangrijk het effect (positief én negatief) van deze thema's op landbouw en landschap te onderzoeken en af te wegen.

Knelpunten

Aangedragen punten die ondernemers als knelpunt ervaren:

Recreatiedruk in en rondom N2000

- Grote concentratie op bepaalde locaties in het N2000 gebied, zoals bij de horecagelegenheden De Rustende Jager en de Drie Linden en IJzeren Man. Vanuit doelstelling N2000 beter om dit te spreiden. Daardoor verplaatsing van recreatie vanuit N2000 gebied naar schil. Gevolg kan o.a. zijn dat de verkeersdrukte (en daarmee stikstofuitstoot) in de schil toeneemt;
- Leefbaarheid en veiligheid neemt af in schil door overlast op erven en percelen landbouw. Recreanten komen op plaatsen waar ze niets te zoeken hebben, klagen over stank, laten rotzooi achter en zijn soms onvriendelijk naar de agrarische ondernemers. Mensen weten niet meer wat boeren doen.

Huidige en toekomstige natuur:

- Onderhoud van natuur enz. is wel 'n thema, Dit schiet volgens de agrarische ondernemers nu tekort;
- Hoe moet het verder met het beheer van alle natuurgebieden wanneer alle boeren weg zijn? Wie gaat dan het beheer doen?
- Toegankelijkheid natuur. Steeds meer natuurgebieden zijn niet meer of worden minder toegankelijk;
- Er is al voldoende natuur. Er is al veel gebeurd. Verder is er nu niets meer nodig. Behouden van wat er nu is;
- Controle en handhaving in natuurgebieden schiet tekort waardoor overlast van recreanten blijft bestaan.

Overlast/schade natuur voor landbouw

- Meer natuur levert extra gronddruk op, is daarom niet wenselijk;
- Steeds meer faunaschade. Schade door ganzenvraat, kraaien maar ook door de overlast van dassen en bevers. Dit jaar al 60 dassen, wordt komend jaar nog meer.

Kansen

De ondernemers hebben onderstaande kansen aangedragen:

- Voor ondernemers die een boerderijcamping/winkel hebben/willen;
- Het gevarieerde landschap van natuur naast landbouw met grazende koeien is een kwaliteit die moet behouden blijven en/of versterkt;
- Natuurgebieden open/ toegankelijk houden voor ontspanning en economie;
- Plannen voor EVZ langs Zandleij geen toegevoegde waarde, beter bestaande natuur iets verder op de flanken aan elkaar verbinden;
- Onderhoud van het groen door de gemeente kan beter, bijvoorbeeld de vervuiling door Jacobskruiskruid. Onderhoud door Natuurmonumenten wordt matig/slecht gevonden: overhangende takken over de grond enz.;
- Onderhoud van het gebied/natuur in handen geven van de agrarische ondernemers tegen een eerlijke vergoeding.

Randvoorwaarden, ideeën en aanbevelingen

De volgende randvoorwaarden, ideeën en aanbevelingen zijn benoemd:

- Balans houden: recreatie zit nu al in de schil en hoeft niet drukker te worden;
- Variatie landschap behouden, dus geen uitbreiding van boomkwekers van buitenaf, zonnepanelen of woningbouw in het gebied. Laat het gebied zoals het is!
- Structuren EVZ verbeteren is prima, maar laat landbouw zelf ook onderdeel blijven van de natuur. Reeën, konijnen, hazen en ander wild maken hier nu ook gebruik van;
- 'Afspraak is afspraak'. Afgesproken is in het begin van alle gebiedsontwikkelingen dat de natuur geen (negatieve) invloed zou hebben op de landbouw/andere gebieden;
- Geen extra natuur. Natuur is er al genoeg en focus moet nu liggen op het behouden van landbouwgrond.

Belangrijkste vervolgacties

De belangrijkste vervolgacties om mee aan de slag te gaan zijn als volgt:

- Agrariërs zijn bereid bij te dragen aan groene en blauwe diensten, mits betaald en de overheid zich als een betrouwbare partner opstelt;
- Samen met agrariërs in gesprek voor invulling beheer en onderhoud natuur en landschap;
- Alternatieve route EVZ bij Zandleij serieus bespreekbaar maken.

3.3.4 Aanbevelingen m.b.t. het gebiedsproces

Veel ondernemers voelen een sterke betrokkenheid en/of band met het gebied waarin zij hun bedrijf hebben en willen graag een bijdrage leveren aan een goed gebiedsproces waarbij ook rekening gehouden wordt met de agrarische belangen. De volgende aanbevelingen zijn door de betrokken ondernemers aangedragen:

Algemeen:

- Vertrouwen tussen de verschillende partijen, vooral met de waterschappen (WS), moet worden opgebouwd;
- Afspraken maken voor de lange termijn (20-40 jaar) is noodzakelijk voor een goede boterham;

- Afspraken en regels dienen nageleefd te worden door alle partijen;
- Oproep om e.e.a. concreet te gaan maken. Wat in de huiskamerbijeentkomsten is gedeeld is nog heel algemeen.

Informatie en communicatie

- Duidelijke informatie en communicatie over plannen en vergunningen;
- Aandacht hebben voor wat er allemaal in agrarische sector in dit gebied is gebeurd. Het proces van stoppers is al lang geleden ingezet. Openbare data bij de gemeente is niet up-to-date. Het wegstrepen van wat al weg is, geeft een verhelderend beeld!

Participatie

- Gebruikers van het gebied betrekken bij het proces vanaf het begin en voorkom het 'droppen' van plannen. Met name de jongere generatie hierin betrekken. Zij hebben immers de toekomst;
- Maak gebruik van de gebiedskennis van de agrariërs in het gebied bij het opstellen van allerlei plannen;
- Continu in gesprek blijven en wisselwerking met andere stakeholders in het gebied, het liefst met een vaste persoon/organisatie voor contact;
- Landbouwsector als volwaardige gesprekspartner beschouwen, waarbij begrip en waardering belangrijke kernwaarden zijn;
- Sommige ondernemers zijn inmiddels moegestreden en geven aan weinig energie te hebben om nog weer een proces op te starten. Ze geven wel aan in kleiner comité mee te willen denken over de plannen, mits er ook geluisterd wordt en er iets mee gedaan wordt.

3.3.5 Visie op het gebied

De meeste ondernemers hebben een duidelijke visie op het gebied. Hieronder volgt een overzicht van veel gehoorde opmerkingen:

- Wat is er nu verkeerd aan het gebied? In dit gebied zijn we er al. Het is een mooi gevarieerd gebied dat moeten we zo houden.
- Waken voor ondernemers die van buitenaf komen en niets met het gebied hebben of toevoegen. Stimuleer de plaatselijke

ondernemers door ze kansen te geven zodat iedereen zijn steentje bijdraagt om dit gebied zo te behouden;

- Het gebied is mooi, er moet ruimte blijven voor agrarische bedrijven. Houdt het in balans, iedereen doet zijn bijdrage aan de omgeving. Het gebied is hier al klaar. Laat de natuur niet doorslaan;
- Kansrijk gebied op velerlei terreinen waarbinnen we samenwerking moeten stimuleren. Agrarische activiteiten moeten mogelijk blijven om het gebied te onderhouden;
- Stoppen met meer recreatie en natuur, er is voldoende. Wees zuinig op die paar boeren die er nog zitten. Zij zorgen voor het behoud van het gebied. Het is de goedkoopste manier van landschapsbeheer. Voedselvoorziening is belangrijker dan natuur!
- Probeer het mooie en afwisselende landschap wat er nu is te behouden. Hiervoor zal er ingezet moeten worden op behoud van de zeldzame koeienboeren en andere ondernemers in het gebied;
- Waardering voor wat er is. Behoud perspectief voor agrariërs. Het milieu verandert ten alle tijden. Dat zullen we ook moeten accepteren;
- Het gebied moet zo blijven. Dassen en vossen zijn er al te veel. Ze kosten ons veel geld. De landbouw moet toekomst hebben in dit gebied. Graag minder sturing en meer zeggenschap over eigen grond;
- Houden zoals het nu is. Landbouw en recreatie kunnen prima samen, oog voor de natuur hoort daarbij;
- We wonen en werken in een mooi afwisselend gebied. Dat is prima zo. Waarom moet er weer een gebiedsplan komen? Is niet (meer) nodig;
- Het gebied is al prima zo. Niet veel meer aan veranderen. Mooi, divers, prachtig N2000 gebied, duinen mooie combi zo. Behoud de ruimte voor de landbouw, dat wordt al een hele uitdaging;
- Bovenal is er heel veel gebeurd in dit gebied. Veel landbouwbedrijven, vooral veebedrijven met o.a. melkkoeien, varkens en pluimvee, zijn uit het gebied verdwenen. De landbouw heeft al veel "geleverd". Het is nu genoeg en de focus moet liggen op behoud van de landbouwbedrijven die er nu nog zijn en behoud van het gebied zoals het nu is.

3.3.6 Betrokkenheid bij het gebiedsproces

Alle ondernemers tonen een grote betrokkenheid bij het gebiedsproces en willen op de hoogte gehouden worden van het gebiedsproces. Ongeveer de helft van deze ondernemers is in principe bereid om deel te nemen aan werkgroepen over deelonderwerpen. Minstens één van de ondernemers is bereid om als vertegenwoordiger van de boeren op te treden.

De mensen van het Ondersteuningsnetwerk hebben geen inhoudelijke of beleidsmatige rol, maar zijn de verbinder tussen de ondernemer(s), overheden en andere relevante partners.

Op basis van de vraag organiseert het Ondersteuningsnetwerk een groepje mensen om de ondernemer(s) om tot oplossingen, maatregelen of plannen te komen.

4 Het vervolg

4.1 In het gebiedsproces van de GGA

Deze rapportage samen met de resultaten van de keukentafelgesprekken met de agrarische ondernemers uit de drie clusters wordt overhandigd aan de partners in de Stuurgroep Loonse en Drunense Duinen & Oisterwijkse Vennen. Deze inbreng is input voor en wordt verwerkt in de gouden versie van het visiedocument die voor het gebied gemaakt wordt. De informatie van andere gebiedspartners wordt daarvoor ook gebruikt.

Daarna volgt een planuitwerking op het niveau van deelgebieden, mogelijk op clusterniveau. Dan wordt concreet welke lokale oplossingen en maatregelen getroffen worden. Agrarische ondernemers uit de clusters worden daarbij betrokken.

Als agrarische ondernemers al concrete ideeën hebben, dan kunnen ze nu al contact opnemen met de (onafhankelijke) gebiedsmanager, Rob Huisman.

4.2 Ondersteuningsnetwerk

Agrarische ondernemers kunnen gebruik maken van het Ondersteuningsnetwerk van de provincie Noord-Brabant. Dit netwerk richt zich op het begeleiden van individuele boeren of groepen boeren met als doel hen verder helpen en te ondersteunen bij het maken van (strategische) keuzes over hun bedrijf (bijvoorbeeld stoppen, omschakelen, innoveren). Het Ondersteuningsnetwerk doet dat op verzoek van de ondernemer(s).